

5. Recommendation CM/Rec(2007)16 of the Committee of Ministers to member states on measures to promote the public service value of the Internet, adopted by the Committee of Ministers on 7 November 2007 at the 1010th meeting of the Ministers' Deputies [Electronic source]. – Access mode : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec%282007%2916&Language=lanEnglish&Site=COE&BackColorInternet=BD2CF2&BackColorIntranet=FD864&BackColorLogged=FDC864>.

6. Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions 'Cybersecurity Strategy of the European Union: An Open, Safe and Secure Cyberspace' [Electronic source]. – Brussels, 7.2.2013. – Access mode : http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/dae/document.cfm?doc_id=166.

ТОЛСТЕНКО Ю. О.,
аспірант
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 341:343.8

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД: ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ

В статті аналізуються основні положення, закріплені в Європейській конвенції про захист прав та основоположних свобод людини. Акцентується увага на спеціальному судовому механізмі, який забезпечує захист закріплених в Конвенції прав та свобод. Детальніше розглядається ст. 3 Конвенції (заборона катувань) в контексті захисту прав осіб, позбавлених волі.

Ключові слова: права людини, заборона катувань, Європейська конвенція з прав людини, Європейський суд з прав людини.

В статье проводится анализ основных положений, закрепленных в Европейской конвенции о защите прав и основных свобод человека. Акцентируется внимание на специальном судебном механизме, который обеспечивает защиту закрепленных в Конвенции прав и свобод. Детальнее рассматривается применение ст. 3 в контексте защиты прав лиц, лишенных свободы.

Ключевые слова: права человека, запрет пыток, Европейская конвенция по правам человека, Европейский суд по правам человека.

The article deals with the main provisions of the European Convention on Human Rights. Focuses on the special judicial mechanism, which provides the protection of rights and freedoms forth in the Convention. The application of Art. 3 is examined in detail in the context of protecting rights of prisoners.

Key words: protecting of human rights, prohibition of torture, European Convention on Human rights, European Court of Human Rights.

Вступ. Правове становище людини регламентується, насамперед, нормами національного законодавства держави, в якій вона проживає. Однак значну роль в регулюванні прав та свобод індивіда відіграють такі суб'єкти міжнародно-правових відносин, як міжнародні організації. Міжнародне співробітництво у сфері захисту прав людини є основним напрямком діяльності багатьох універсальних та регіональних, урядових та неурядових організацій. Дослідження у галузі міжнародного права захисту прав людини проводили такі українські вчені, як М.В. Буроменський, С.А. Лукашев, В.Г. Буткевич, В.Н. Денисов, П.М. Рабінович та ін. Ці питання також досліджували й іноземні науковці: Д. Гом'єн, Мікеле де Сальвіа, Дж. Макбрайд та ін.

Постановка завдання. Мета статті – характеризувати Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, проаналізувати положення ст. 3 Конвенції (нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню).

Результати дослідження. Під час Гаазької зустрічі в 1948 році Конгрес Європи, відіграючи роль каталізатора створення Ради Європи, ухвалив резолюцію, в якій, зокрема, зазначено: «Конгрес вважає, що утворений союз (або федерація) має бути відкритим для всіх європейських країн, в яких діють демократичні режими та які зобов'язуються дотримуватися Хартії прав людини». До того ж, в резолюції зазначалося про необхідність заснування Комісії для негайного вирішення подвійного завдання – підготовки проекту такої Хартії та визначення стандартів, яким повинна відповідати держава, яка прагне називатися демократичною [6, с. 13].

Рада Європи є найстарішою регіональною організацією на Європейському континенті. Захист прав та основних свобод людини є основним напрямком співробітництва в рамках Ради Європи (далі – РЕ). Згідно зі ст. 3 Статуту РЕ (1949 р.) кожний член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод усіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією, а також повинен відверто та ефективно співробітничати в досягненні мети Ради [11].

4 листопада 1950 р. в Римі членами РЕ було прийнято Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, яка набула чинності 3 вересня 1953 року. 25 років потому її учасниками стали всі члени Ради Європи [8, с. 517]. Україна, ставши членом Ради Європи 9 листопада 1995 року, підписала Конвенцію. Після ратифікації Конвенції Верховною Радою 17 липня 1997 року наша держава визнала для себе обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). В Україні було запроваджено механізм гармонізації правової системи нашої держави з нормами й стандартами Ради Європи [5].

Європейській конвенції з прав людини передували Загальна декларація прав людини (1948) та Американська декларація прав і обов'язків людини (1948). Хронологічно Конвенцію було прийнято через два роки після Загальної декларації. Але за задумом її авторів вона не могла бути лише трохи зміненою копією Загальної декларації. Її було покликано внести щось принципово нове до існуючої на той час системи міжнародно-правового захисту прав людини. Нововведенням стало створення наднаціональної юрисдикції, покликаної забезпечити конкретну практичну реалізацію прав, передбачених Конвенцією, і тим самим не дозволити їй стати лише декларативним документом.

Учасник підготовки Конвенції лорд Лейтон зазначав: «Наша Конвенція буде мати реальне значення тільки в тому випадку, якщо ми зробимо її режим дієвим, і щоб зробити це швидко та ефективно, необхідно наділити її чіткими юридичними санкціями».

Один із членів Страсбурзького суду, відомий науковець-міжнародник Джеральд Фіцморис, писав: «Європейська конвенція про захист прав людини була конвенцією зовсім нового типу, раніше невідомого; вона передбачала для держав-учасниць такі зобов'язання, які уряди раніше не брали на себе. Всього за двадцять років до прийняття Конвенції подібні зобов'язання виглядали абсолютно неймовірними і такими, що виходять за рамки міжнародного права. Це передусім стосується такого революційного поняття, як право громадянина звертатися зі скаргою на свій власний уряд до міжнародного судового форуму» [12, с. 3].

Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є відкритою для підписання лише державами-членами Ради Європи. Спочатку держави могли приєднатися до Ради Європи без її підписання. Наприклад, Франція ратифікувала її лише через 20 років, а Греція, котра спочатку ратифікувала Конвенцію 28 березня 1953, пізніше денонсувала її 13 липня 1970 року, однак згодом все ж таки приєдналася до неї.

Ухвалення Конвенції стало нормою від 1970-х років і є прямою необхідністю з моменту розширення Ради Європи після 1989 року. Дана вимога не з'явилася прямо ані в Статуті, ані у проєкті нового статуту від Асамблеї. Однак від 1989 року Асамблея наполягає, аби кожен новий член Ради Європи приєднався до даної Конвенції. На сьогоднішній день ця умова є невіддільною частиною права Ради Європи, обов'язковою для усіх її членів. Членство в Раді Європи та участь у Конвенції відтепер є нероздільними поняттями [11, с. 26]. До того ж, будь-яка держава, яка вступає до Ради Європи, повинна не тільки приєднатися до Європейської конвенції, але й внести до свого законодавства необхідні зміни, які випливають з прецедентного права, утвореного рішеннями ЄСПЛ. Діяльність контрольного механізму, створеного в рамках Ради Європи на підставі численних європейських конвенцій, сприяє уніфікації юридичних систем всіх країн Європи у сфері захисту основних прав та свобод людини [7, с. 519].

В Преамбулі зазначено, що уряди держав-членів Ради Європи підписали цю Конвенцію, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. До того ж, вони сповнені рішучості зробити перші кроки для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Декларації [4].

Таким чином, при розробці Конвенції її учасники мали на меті забезпечити юридичну обов'язковість окремих положень Загальної декларації прав людини, які, на їх думку, мали особливо важливе значення для затвердження принципів правової держави, демократії та захисту прав і свобод людини. Учасники Конвенції у ст. 53 зазначили: «Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує чи уневажнює будь-які права людини та основоположні свободи, які можуть бути визнані на підставі законів будь-якої Високої Договірної Сторони чи будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є». Тобто стосовно Конвенції мова йде про обмежений набір юридично обов'язкових гарантій прав і свобод людини, але таких, які займають найвище місце в ієрархії основних прав і свобод. Відповідно, їх необхідно забезпечувати переважним захистом [3, с. 18].

Можна зробити висновок, що Загальна декларація прав людини справді займає чільне місце в преамбулі Конвенції. В Конвенції міститься лише частина прав і свобод, закріплених у Загальній декларації прав людини та Пактах про права людини. Однак перевага створеної системи полягає в тому, що вона постійно розвивається і доповнюється новими документами. Додаткові протоколи до Конвенції додали до європей-

ської системи захисту практично весь перелік громадянських та політичних прав. Цінність Європейської конвенції полягає не тільки у зафіксованих правах та свободах, але і в створенні механізму їх імплементації. Цей механізм є «унікальним, життєвим і таким, що розвивається» [8, с. 519].

Конвенція складається із 3-х розділів та 59 статей. Розділ I – «Права та свободи». Ст.1 закріплює, що держави-учасниці Конвенції гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, наступні права та основоположні свободи людини: право на життя; заборона катування; заборона рабства і примусової праці; право на свободу та особисту недоторканість; право на справедливий суд; ніякого покарання без закону; право на повагу до приватного і сімейного життя; свобода думки, совісті і релігії; свобода вираження поглядів; свобода зібрань та об'єднання; право на шлюб; право на ефективний засіб юридичного захисту; заборона дискримінації та ін. Права та свободи людини, закріплені у Конвенції, доповнюють права та свободи, передбачені в Протоколах до Конвенції.

Розділ II «Європейський суд з прав людини» визначає структуру, організацію діяльності, компетенцію Суду, процедуру звернення та ін. Розділ III – «Інші положення» закріплює наступні положення: обов'язковість надання роз'яснень на запити Генерального секретаря; гарантія визнаних прав людини, повноваження Комітету Міністрів; відмова учасників Конвенції від інших засобів урегулювання спорів; порядок територіального застосування Конвенції; застереження до Конвенції, її денонсація; порядок підписання та ратифікації [5].

Після набрання Конвенцією чинності було прийнято 14 додаткових протоколів до неї, які є її невід'ємною частиною. Протоколи № 2, 3, 5, 8, 9, 10, 11, 14, 14 bis стосуються організації діяльності Суду і процедури розгляду заяв. Протоколи № 1, 4, 6, 7, 12, 13 викладають додаткові права та свободи, доповнюючи Конвенцію. Протоколи № 2, 3, 5, 8, 9, 10 втратили юридичну силу з набуттям чинності Протоколу № 11. Тимчасовий протокол № 14 bis (повторний) втратив юридичну силу у зв'язку з набуттям чинності Протоколу № 14.

Розглянемо детальніше та проаналізуємо ст. 3 Конвенції, згідно з якою нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Ст. 3 найбільш наближена до ст. 2 (право на життя). Як відмітив Суддя Палати Лордів Великої Британії лорд Бінгхем, «стаття 3, як я вважаю, доповнює статтю 2 Конвенції. Водночас стаття 2 вимагає від держав поважати та охороняти життя всіх осіб, котрі перебувають під її юрисдикцією, стаття 3 зобов'язує держави поважати фізичну та людську недоторканість таких осіб» [14].

Найбільша кількість скарг про порушення ст. 3 пов'язані з умовами тримання в установах виконання кримінальних покарань або попереднього ув'язнення. Держава несе відповідальність за всіх осіб, позбавлених волі. Відповідно до ст. 1 держави-члени гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в Конвенції.

За загальним правилом, поводження, яке забороняє ст. 3, саме собою суперечить внутрішньому праву. Через це такі справи зазвичай розглядають національні кримінальні суди. Навіть в таких складних випадках, як боротьба з тероризмом та організованою злочинністю, органи державної влади повинні утримуватися від дій, які можуть бути розцінені як поводження, що заборонено цією нормою [1, с. 87].

Держава повинна слідкувати за тим, щоб нікого не було піддано забороненому поводженню. Якщо особа звернулася до відповідного національного органу зі скаргою про порушення ст. 3 Конвенції, має бути проведене офіційне розслідування з метою виявлення та покарання винних.

Якщо національні органи державної влади ігнорують повідомлення постраждалої особи і вона звертається до ЄСПЛ, держава зобов'язана надати відповідні пояснення. Наприклад, у рішенні у справі «Матушевський і Матушевська проти України» Суд зазначив, що він надає ваги особливій вразливості осіб, що перебувають під вартою. Коли міліція затримує здорову особу, яку знаходять згодом мертвою, на державу покладається обов'язок надати правдоподібне пояснення щодо причин настання смерті, а якщо цього зроблено не буде, державні органи нести відповідальність за ст. 3 Конвенції. Насправді вся чи значна частина інформації про події у пенітенціарних або інших державних установах відома виключно органам влади, тому вони мають обов'язок надати пояснення щодо них [10].

Для того, щоб зрозуміти, яким чином ЄСПЛ кваліфікує дії як такі, що порушують норми ст. 3, треба зрозуміти, що саме є катуванням, нелюдським та принижуючим гідність поводженням та покаранням.

В практиці Суду склалися відповідні критерії, за допомогою яких можна достатньо чітко визначити наступні поняття:

1) *нелюдське поводження* – таке, що спричиняє сильні фізичні та моральні страждання, які додатково можуть призвести до гострих психічних розладів;

2) *принижуюче гідність поводження* – таке, що викликає в індивіда відчуття страху, тривоги та неповноцінності; це може принизити його та призвести до того, що його фізичний та психічний опір будуть зломлені;

3) *нелюдське покарання* – таке, що викликає страждання незвичайно високого рівня; покарання, пов'язане із насиллям (наприклад, призначення тілесних покарань);

4) *принижуюче гідність покарання* – таке, що особливо сильно принижує індивіда та відрізняється за інтенсивністю від елемента приниження будь-якого покарання;

5) *«катування»* – вказує на особливу низькість умисного нелюдського поводження, яке спричиняє особливо сильні й жорсткі страждання [11, с. 30].

Наприклад, у справі «Барило проти України» суд встановив, що заявниці не було надано необхідної медичної допомоги впродовж її тримання під вартою; умови її тримання під вартою в Ізоляторі тимчасового тримання в м. Саки є нелюдським та таким, що принижує людську гідність поводженням. Незважаючи на те, що заявниця перебувала в цих умовах лише 10 днів, вона зазнала страждань, які погіршили її слабке здоров'я [9].

Конвенція стала першим міжнародним документом з прав людини, який забезпечує захист широкого спектру громадянських і політичних прав. Конвенція має форму міжнародного договору, обов'язкового для її учасників. Вона встановлює систему контролю за імплементацією прав на внутрішньодержавному рівні. Одним зі свідчень успіху Конвенції стало те, що тепер всі держави, які ратифікують Конвенцію, автоматично таким чином зобов'язуються визнавати юрисдикцію Суду на розгляд індивідуальних скарг [5, с. 14].

Висновки. З викладеного можна зробити висновок, що з моменту прийняття Європейської конвенції про права людини та основоположні свободи громадяни держав-членів РЄ отримали реальну можливість подавати індивідуальні скарги, пов'язані з порушенням їх прав, до Європейського суду з прав людини. Конвенція не тільки регламентує найважливіші права людини, а й механізм їх захисту спеціальним судовим органом. На нашу думку, саме в цьому і полягає її важливе значення та унікальність.

Особливою сферою, в якій реалізується захист прав людини, є сфера кримінальної юстиції та пенітенціарних відносин. У цій сфері здійснюється захист прав осіб, обмежених у дієздатності у зв'язку із вчиненням злочином: затриманих, обвинувачених, підсудних, засуджених. Найбільша кількість скарг про порушення ст. 3 пов'язані з умовами тримання в установах виконання кримінальних покарань або попереднього ув'язнення.

Список використаних джерел:

1. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 1072 с.
2. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини : навч.-практ. посіб. / Т. І. Дудаш. – К. : Алерта, 2013. – 368 с.
3. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 40. – С. 263.
4. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения / Под общ. ред. д. ю. н., проф. Л.М. Энтина. – М. : Издательство НОРМА, 2002. – 336 с.
5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Офіційний переклад [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. Видання третє – К., «Фенікс». – 2006. – 192 с.
7. Косарева К.С. Актуальность принятия Протокола № 14 к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 года в механизме защиты прав человека // Права человека // Информация, аналитика, мнения [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravachel.ru/index.php?id=035>.
8. Права человека : учебник / отв. ред. Е.А.Лукашева. – 2-е изд., перераб. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2012. – 560 с.
9. Рішення у справі «Барило проти України» від 16 травня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minjust.gov.ua/file/28330.
10. Рішення у справі «Матушевська проти України» від 23 вересня 2011 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Коментарі. – К. : «Юрінком Інтер». – 2013. – С. 77–106, 87.
11. Статут Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_001.
12. Туманов В.А. Европейский суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. – М. : Издательство НОРМА, 2001. – 304 с.
13. Флоренц Бенуа-Ромер, Гайнріх Клебес Право Ради Європи. Прямуючи до загальноєвропейського простору / Пер. з англійської. – К. : К.І.С., 2007. – 232 с.
14. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – Вип. 2-е, випр., доп. – К. : Реферат, 2007. – 848 с.

